د افغانستان

د ښځو

لپاره

ولسي محکمه

لیکوال: ډاکټر ملک ستيز

د حقوقو او نړیوالو اړیکو څیړونکی او د پوهنتون استاد

د مدني ټولنې او بشري حقونو شبکه
شبکه جامعه مدنی و حقوق بشر
Civil Society & Human Rights Network (CSHRN)

HRD
HUMAN RIGHTS
DEFENDERS PLUS

د افغانستان د ښځو لپاره ولسي محکمه

د عدالت د ټینګښت په بهیر کې یو بېساری او تاریخي ګام

لیکوال: ډاکټر ملک ستیز، د حقوقو او نړیوالو اړیکو څېړونکی او د پوهنتون استاد

لنډیز

د ۲۰۲۵ کال د اکتوبر له اتمې تر لسمې نېټې پورې، د افغانستان د مدني ټولنې له نوښت څخه راټوکېدلې طرحې په توګه، د «دایمي ولسي محکمې[1]» په توګه چې مرکزي دفتر یې په ایټالیا کې دی په چوکاټ کې، د افغانستان د ښځو لپاره ولسي محکمه د هسپانیې په مادرید ښار کې جوړه شوه. دې محکمې د افغانستان د عامه افکارو پراخ هرکلی ترلاسه کړ، د رسنیو له لارې یې بهیر په ژوندۍ بڼه خپرېده او په شفاف ډول یې معلومات خلکو ته رسېدل. د دې محکمې ترسره کېدل د څلورو فعالو بشري حقونو بنسټونو د نوښت او وړاندیز پایله وه: د افغانستان د بشري حقونو او ډیموکراسۍ بنسټ (AHRDO)[2]، د څېړنې او پراختیا بنسټ (DROPS)[3]، رواداري (RAWADARI)[4] او د بشري حقونو د مدافعانو مجمع (HRD+)[5]. دغو څلورو مدني بنسټونو له ۲۰۲۲ کال راهیسې په پرلهپسې ډول د افغانستان د بشري حقونو د ملاتړ لپاره په نړیواله کچه د ولسي محکمې د جوړولو په موخه عدالت غوښتنه کړې ده.

له همدې امله اړینه وه چې دغه بنسټونه د نړیوالې ولسي محکمې لپاره کره شواهد او دقیق معلومات برابر کړي، تر څو د افغانستان د ښځو د حقونو د ملاتړ لپاره د ځانګړې محکمې د جوړېدو مناسب شرایط تایید کړای شوي وای. بالاخره، د دوامدارو هڅو او د ښځو د بشري حقونو د وضعیت په اړه د تحلیلونو، راپورونو او مستنداتو له وړاندې کولو وروسته، نړیوالې ولسي محکمې دا وړاندیز وڅېړه او تایید کړ؛ چې په خپل ډول کې د بشري حقونو د عدالت غوښتنې په ډګر کې یو ستره لاسته راوړنه بلل کېږي.

دا مقاله په تحلیلي او توصیفي تګلاره هڅه کوي چې د ولسي محکمو رول او فعالیت د افغانستان مخاطبینو ته معرفي کړي. له همدې کبله، ځانګړې پاملرنه د دې محکمو شالید، کاري بڼه او د هغوی رول ته کېږي او وروسته

---

[1] د خلکو دایمي محکمه (Permanent Peoples’ Tribunal – PPT)

د دې پوښتنې په ځواب کې چې ولې دا محکمه «دایمي» بلل کېږي، د هغې په تاریخچه کې داسې لولو:
«دا محکمه د بشري حقونو د دوسیو د څېړلو لپاره په پراخو ډګرونو کې ماموریت لري او د ځان لپاره یې د وخت محدودیت نه دی ټاکلی، څو وکولای شي د وخت او مفهومي محدودیت پرته د بشري حقونو په برخو کې فعالیت وکړي.»

[2] https://ahrdo.org/

[3] https://dropsafghanistan.org/

[4] https://rawadari.org/

[5] https://hrd-plus.net

اصلي تمرکز د افغانستان د ښځو د ملاتړ ولسي محکمې ته اړول کېږي. د پام وړ شمېر مدني بنسټونه او د بشري حقونو فعالان له هېواده بهر فعالیت کوي او له دولتونو، نړیوالو بنسټونو او د نړۍ له مدني او بشري حقونو بنسټونو سره اړیکې لري. همدارنګه، د هېواد ډېرشمېر ځوانان د نړۍ په بېلابېلو پوهنتونونو کې زده کړې کوي. دا مقاله غواړي دغه فعاله ډلې لا خبرې او همغږې کړي، څو په لا جدي توګه د همغږۍ او ستراتېژیک مشارکت په چوکاټ کې، د افغانستان د ښځو د بشري حقونو د ملاتړ لپاره لا اغېزمنه ونډه ولوبوي.

د دایمي ولسي محکمې تاریخي شالید

د ولسي محکمو د جوړولو مفکوره د برتراند رسل بریتانوي لیکوال او مفکر له نوښت څخه سرچینه اخلي؛ چې د نامتو فرانسوی فیلسوف ژان‌پل سارتر په ملاتړ، په ۱۹۶۷ کال کې یې د سویډن د ستکهولم په ښار کې لومړۍ ولسي محکمه جوړه کړه. د دې محکمې موخه د ویتنام د جګړې پر مهال د امریکایي پوځیانو له لوري د ترسره شویو جنایتونو څېړنه وه. دې نوښت د عدالت او عدالت غوښتنې په ډګر کې د «ولسي محکمه» تر عنوان لاندې نوې ادبیات وزېږول او نړیوالې ټولنې ته یې یو مهم او ارزښتمن پیغام ورساوه.

دا پیغام داسې وو: «باید اجازه ور نه کړل شي چې د قربانیانو غږ چوپ پاتې شي، او د بشریت پر ضد د جنایتونو مرتکبین باید د انساني ټولنې په ګډ وجدان کې محکوم وګرځول شي.[6]» د دې محکمې پرېکړو او اعلامیو په نړیواله کچه پراخ انعکاس وموند او د نړۍ دولتونو ته یې دا څرګنده کړه چې که څه هم د بشري حقونو نړیوال اسناد او میثاقونه د نړیوال حقوقي نظام برخه ده، خو دولتونه باید د هغو په پلي کولو کې خپلو ګټو او سیاستونو ته لومړي توب ورنکړي او د بشري جنایتونو قربانیان له پامه و نه غورځوي. رسل او سارتر په دې باور وو چې که دولتونه له دې مسؤلیت څخه اوږه تشه کړي، وګړي باید چوپ پاتې نه شي، بلکې باید عدالت غوښتنه وکړي؛ او دلته د مدني ټولنې بنسټونه د ولس‌محوره تشکیلاتو په توګه بنسټیز او اغېزناک رول لري.

په حقوقي او مدني برخو کې د رسل او سارتر د افکارو پښتیز کیدو او ترویج په موخه، په ۱۹۷۹ کال کې د ایټالیا د بولونیا په ښار کې «دایمي ولسي محکمې» په رسمي ډول خپل کار پیل کړ. دا محکمه د پېژندل شویو مدني او حقوقي څېرو په ګډون او ملاتړ رامنځته شوه؛ هغه څېرې چې تر هر څه زیات د بشري حقونو ارزښتونو او د بشریت پر ضد د جنایتونو د قربانیانو ملاتړ ته باورمند او ژمن وو.

په دې ولسي محکمې کې د نړۍ د اغېزمنو او با نفوذه شخصیتونو شتون د نړۍ د دولتونو، نړیوالو بنسټونو او نړیوالو محکمو پراخه پاملرنه ځان ته راواړوله. هغه کسان چې له بېلابېلو هېوادونو څخه د دایمي ولسي محکمې ملاتړ کوي، د دولتونو استازي نه؛ بلکې خپلواک، با نفوذه او د عامه افکارو د باور وړ څېرې دي چې د عدالت د تأمین او د بشري حقونو د ترویج لپاره د بشري ټولنې ملاتړ کوي. دا محکمه د «د نړۍ د خلکو د حقونو نړیوالې

---

[6] د دایمي ولسي محکمې د اساسنامې مقدمه

اعلامیې[7]» پر بنسټ رامنځته شوې چې د بشریت پر ضد جنایتونه، جنګي جنایتونه، ډله‌ییزې وژنې او نسل‌وژنې څېړي. دا محکمه توانیدلي ده د جوړیدو له نیټې راهیسې د نړۍ په بېلابېلو هېوادونو کې د تر ظلم لاندې خلکو د ملاتړ لپاره تر پنځوسو ډیرې ولسي محکمې جوړې کړي.

د دغو محکمو اصلي موخه دا ده څو په هغو هېوادونو کې چې د بشري حقونو وضعیت پکې کړکیچن او ناورین‌ځپلی بلل کېږي، د قربانیانو د ملاتړ لپاره عدالت غوښتنه وکړي او د بشري وجدان او نړیوالې ټولنې پام دې ښکارندې ته راواړوي او نړیوال اتحاد پیاوړی شي. په داسې حالتونو کې یا دولتونه خپله د بشري حقونو څخه سرغړونکي بلل کیږي، یا د خپلو وګړو په وړاندې د خپلو سیاستونو او کړنو له لارې د بشري حقونو سرغړونو د دوام او پراختیا زمینه برابروي.

ولسي محکمې څه دي او څنګه کار کوي؟

د حقوقي لیدلوري له مخې ولسي محکمې هغه تکمیلي بنسټونه دي چې ولسي بنسټ لري؛ یعنې دولتونه یې نه جوړوي. معمولاً دا محکمې د ملي قوانینو پر بنسټ جوړیږي. همدارنګه، نړیوالې محکمې د نړیوالو حقوقو پر اساس او د نړیوالو بنسټونو په ملاتړ رامنځته کېږي. ملي محکمې د ملي دولتونو تر چتر لاندې کار کوي، حال دا چې نړیوالې محکمې د نړیوال حقوقي نظام په میکانېزمونو ولاړې وي او څارنه یې د نړیوالو اړیکو د جوړښتونو پر غاړه وي. ولسي محکمې د نړیوالو بشري حقونو په رڼا کې جوړیږي، خو په نړیوالو حقوقو کې د رسمي حقوقي سرچینې په توګه نه پېژندل کېږي[8]. سره له دې، د دوی یوه مهمه ځانګړنه دا ده چې د ملي او نړیوالو حقوقو تکمیلي بنسټونه ګڼل کېږي.

د تکمیلي بنسټونو څخه منظور څه دی؟ تکمیلي محکمې خپلې پرېکړې او موندنې د دولتونو عدلي او قضايي بنسټونو ته راجع کوي. دولتونه د ملي حقوقي نظام په چوکاټ کې د دې تکمیلي محکمو پر پرېکړې حقوقي شننه او تدقیق کوي او له هغو څخه د حقوقي دوسیو په ارزونه کې استفاده کوي. دغه میکانېزم چې په حقوقي ادبیاتو کې د دولتونو «نړیوال قضايي صلاحیت» (International Jurisdiction) بلل کېږي، داسې زمینه برابروي چې سرغړوونکي او جنایتکاران په ځانګړې توګه د بشري حقونو له قوانینو سرغړوونکي د دولتونو په ملي حقوقي نظامونو کې تر قانوني څار لاندې راشي.

---

[7] Universal Declaration of Peoples' Rights (1976)
د «د ولسونو د حقونو نړیواله اعلامیه» له «د بشر د حقونو له نړیوالې اعلامیې» سره څه توپیر لري؟ د ولسونو د حقونو نړیواله اعلامیه د بشري ټولنې د جمعي حقونو په اړه دریځ څرګندوي، چې پکې د وګړو د جمعي ملاتړ موضوعات راځي؛ لکه د ځان‌ارادیت حق، د چاپېریال ساتنه، ټولنیز ثبات، د طبیعي سرچینو ساتنه او په ټولیزه توګه د وګړو نورې مدني اړتیاوې. خو د بشر د حقونو نړیواله اعلامیه، چې په ۱۹۴۸ کال کې تصویب شوې، د نړۍ د وګړو مدني، سیاسي، اقتصادي، ټولنیز او کلتوري حقونه رانغاړي او دولتونه د دغو حقونو د تأمین مکلف ګرځوي.

[8] یعنې د ولسي محکمو پرېکړې او سپارښتنې اجرايي مکلفیت نه رامنځته کوي. خو دا پرېکړې او وړاندیزونه د بشري حقونو د عدالت غوښتنې له لارې د نړیوالو حقوقو په ډګرونو کې خپل ځای پیدا کوي. په دې توګه، له یوې خوا دغه پرېکړې د نړیوالو حقوقو رسمي سرچینه نه ګڼل کېږي؛ خو له بلې خوا د نړیوالو حقوقو پر منځپانګې بې‌اغېزې هم نه دي.

په نړیوال حقوقي نظام کې هم د ولسي محکمو پرېکړې خپله تکمیلي ځانګړنه ساتي. مانا دا چې نړیوالې محکمې د بشریت پر ضد د جنایتونو د دوسیو د لا دقیقې څېړنې او پېژندنې لپاره چې عموماً دوسیې «نړیوالې جنايي محکمې» (*International Criminal Court*) ته ارجاع کېږي – د ولسي محکمو له موندنو او پرېکړو څخه د معلوماتي سرچینو په توګه کار اخلي.

د ملګرو ملتونو سازمان په کچه هم یوه محکمه شته چې د عمومي اسامبلې او د امنیت شورا له خوا د رامنځته شویو نړیوالو قوانینو څارنه او قضاوت کوي؛ دې محکمې ته International Court of Justice یا «د عدالت نړیواله محکمه» ویل کېږي. د دې محکمې دنده دا ده چې د دولتونو تر منځ شخړې د نړیوالو قوانینو پر بنسټ وارزوي او پرېکړه وکړي. سربېره پر دې، دولتونه کولی شي د ملګرو ملتونو د غړو له خوا د نړیوالو کنوانسیونونو سرغړونې په همدې محکمه کې تعقیب کړي. له دې اړخه، دا معتبر نړیوال بنسټ هم د بشري حقونو کارکردګي لري او د ولسي محکمو له پرېکړو – د بشري حقونو په برخه کې د تکمیلي بنسټونو په توګه ګټه اخلي.

لکه څنګه چې وویل شول، ولسي محکمې عموماً په هغو شرایطو کې جوړېږي چې دولتونه خپله د بشري حقونو معیارونه تر پښو لاندې کوي. خو سیا سي رژیمونه او استبدادي او مطلق العنان دولتونه تلپاتې نه وي او بالاخره خپل ځای مشروع او ولسي واکمنیو ته پرېږدي. په داسې حالت کې، د ولسي محکمو پرېکړې چې د ړنګو شویو رژیمونو د متخلفانو په اړه ترسره کېږي، د هغوی په دوسیو کې د مهمو سرچینو په توګه تثبیتېږي. په دې توګه ولسي بنسټونه د کړکېچ او جګړې وروسته ټولنو کې د انتقالي عدالت (Transitional Justice) د رامنځته کېدو لاره هواروي.

د ولسي محکمو پرېکړې د مدني بنسټونو لخوا په عدالت غوښتنه کې هم مهمه ونډه لري. مدني بنسټونه د محکمې د بهیر په ترڅ کې د ترسره شویو څېړنو له لارې پراخ مستندات ترلاسه کوي چې د بشریت پر ضد د جنایتونو د تکرار د مخنیوي په برخه کې اغېزمن تمامېدای شي. مدني بنسټونه، چې د خلکو، دولت او نړیوالې ټولنې تر منځ د ارتباطی پل په توګه عمل کوي چې د نړیوالو بشري حقونو پر اصولو تکیه کوي او کولی شي په ملي او نړیوالو کچو د واکمنو جوړښتونو په سیاسي او حقوقي پرېکړو اغېز وکړي. ولسي محکمې چې د مدني ټولنې د فعالیت پایله ده، داسې فرصت رامنځته کوي چې جنایتکاران وپېژندل شي او د هغوی د جنایتونو ماهیت په منظم ډول وڅېړل شي.

هغه ولسي محکمې چې د ځانګړو هېوادونو لپاره جوړېږي، څنګه کار کوي؟

د ولسي محکمو جوړښت له دریو بنسټیزو کړیو جوړ دی، چې د هغوی کاري څنځیر بیاوړی کوي.

1. څارنوالان

د دې جوړښت لومړی کړی څارنوالان جوړوي. څارنوالان د دوسیو د تنظیم او مدیریت مسؤلیت لري. له همدې امله، څارنوالان څو بنسټیزې دندې ترسره کوي:

لومړی: د جنایتونو ماهیت‌پېژندنه

په دې پړاو کې څارنوالان د بشري حقونو پر ضد د ترسره شویو جنایتونو ماهیت او ډول پېژني او هغه د ملي او نړیوالو حقوقو پر بنسټ ارزوي. په همدې مرحله کې څارنوالان جنایتونه تعریفوي او د هغو د رېښو څېړنه کوي. څارنوالان د مدني ټولنې په مرسته، د معتبرو علمي بنسټونو ، د فکري خونو، د بشري حقونو ځانګړي راپور ورکوونکي، او د بشري حقونو څار بنسټونو دوره‌ییز راپورونه او سپارښتنې کاروي، تر څو د جنایتونو ماهیت وارزوي او بیا یې د هغه دولت د کړنو پر بنسټ تحلیلوي چې محکمې تر څېړنې لاندې نیولی ده.

څارنوالان همدارنګه د میداني څېړنو او له بشري حقونو مدافعانو، د بشري حقونو د سرغړونو قربانیانو او د مدني حقونو فعالانو سره د مرکو له لارې، د بشري حقونو پر ضد د ترسره شوو جرمونو د ماهیت په اړه خپلې پلټنې بشپړوي.

دوهم: د بشري حقونو پر ضد د جنایتونو د مرتکبینو په نښه کول

په دې پړاو کې څارنوالان د جنایتونو د ماهیت‌پېژندنې له پایلو څخه په ګټې اخیستنې، د بشري حقونو پر ضد د جنایتونو مرتکبین څېړي او پېژني. څارنوالان د حقیقي او حقوقي اشخاصو انفرادي کړنې د جنایتونو په ترسره کېدو کې ارزوي او د دغو جنایتونو له امله رامنځته شوې زیانونه اندازه کوي.

څارنوالان د مدني ټولنې له ملاتړي رول سره ځانګړې پاملرنه کوي ځکه مدني بنسټونه د بشري حقونو د وضعیت څارونکي دي او د هغوی له معلوماتو او مستنداتو استفاده کوي. مرتکبین د ملي او نړیوالو قوانینو پر بنسټ پېژندل کېږي او د بشریت پر ضد د جنایتونو د تورنو/متهمانو یا د بشري حقونو د متخلفانو په توګه، د څارنوالانو لخوا منصفه پلاوي او محکمې ته معرفي کیږي.

درېیم: د دوسیو بشپړول

په دې پړاو کې څارنوالان د جنایت د ماهیت له پېژندنې وروسته، پر قربانیانو د هغه اغېز، د جنایت د پایلو پراخوالی او د مرتکبینو ونډه په دقیق ډول څېړي. د بشریت پر ضد د جنایتونو تر ټولو سترې پایلې د قربانیانو په ژوند اغیز کوي؛ له همدې امله څارنوالان هڅه کوي قربانیان د جرم‌پېژندنې د څېړنو او د زیان د سنجولو د معیارونو پر بنسټ وپېژني. د همدې لپاره د قربانیانو او د هغوی د کورنیو د ژوندیو غړو په اړه پراخې مطالعې ترسره کېږي.

ځارنوالانو ته دا خورا مهمه ده چې داسې شواهد برابر کړي چې د محکمې له نظره د منلو وړ وي. نو ځکه شاهدان چې یا خپله د بشریت پر ضد د جنایت قربانیان وي او یا د قربانیانو د کورنیو ژوندي پاتې شوي غړي دي، د دوسیو په بشپړولو کې اساسي رول لري. د جنایتکارانو او قربانیانو د دقیقې پېژندنې لپاره، د مدني ټولنې او د بشري حقونو بنسټونو له خوا ورکړل شوي معلومات خورا ارزښت لري. شاهدان باید عیني، شفاف او ځوابویونکي وي او د خپل شهادت مسؤلیت پر غاړه واخلي.

څلورم: محکمې ته د دوسیو وړاندې کول

کله چې دوسیې بشپړې شي، ځارنوالان یې د ارزونې لپاره د محکمې قاضیانو ته وړاندې کوي. ځارنوالانو ته لازمه ده چې مسلکي وړتیا ولري او د ملي او نړیوالو حقوقو پراخ درک او پوهه ولري. هغوی دوسیې د جنایت د ماهیت له مخې طبقه‌بندي کوي او بیا د جنایت شرایط، مرتکبین او پایلې محکمې ته تشریح کوي.

په دې مرحله کې له هغو شاهدانو څخه چې په مستقیم یا غیرمستقیم ډول قربانیان وي غوښتنه کېږي تر څو خپل شواهد، د سترګو لیدلې حال او معلومات د محکمې منصفه پلاوي ته وړاندې کړي. قاضیان حق لري چې په دوامدار ډول له ځارنوالانو او شاهدانو څخه د جنایت د څرنګوالي، شرایطو، مرتکبینو او پایلو په اړه پوښتنې وکړي.

متخصصین

د ولسي محکمو د جوړښت بهیر دوهمه کړۍ «کارپوهان» متخصصین دي. د بې‌طرفۍ، د قانون د حاکمیت، شفافیت او ځوابویونې د اصل د تضمین لپاره، ولسي محکمې د ملي او نړیوالو حقوقو، ارواپوهنې، ټولنیزو علومو او انسان‌پېژندنې (انتروپولوژۍ) له متخصصانو څخه یو منسجم حمایه وي کاري ټیم جوړوي. دغه ټیم درې اساسي دندې لري:

لومړی: د پلټنو په بهیر کې ځارنوالانو ته حقوقي سلا مشوره ورکول؛ څو د جنایت ماهیت، د قانون حاکمیت، د متخلفینو ارزونه، شرایط او پایلې په څو پړاونو کې او دقیق ډول رعایت شي.

دوهم: د دوسیې جوړونې له بهیر ملاتړ کول، تر څو ځارنوالان وکولی شي د وخت او ځای له پلوه د عدالت د لاسرسي اصل مراعات کړي.

دریم: د دوسیو د وروستي کولو پر مهال د تکمیلي وړاندیزونو وړاندې کول، او ځارنوالانو ته حقوقي او تخنیکي ملاتړ برابرول؛ څو د محکمې بهیر خپل بنسټیز اصول په سمه توګه ترسره کړي.

۲- قاضیان یا منصفه پلاوی

قاضیان یا منصفه پلاوی د نړیوالې ولسي محکمې له خوا ټاکل کېږي. دغه کسان عموماً له حقوقپوهانو یا مخکښو ټولنیزو فعالانو له ډلې د هر اړخیزې ارزونې وروسته معرفي کېږي. هڅه کېږي داسې قاضیان وټاکل شي چې د محکمې د بحث وړ جرایمو له موضوعاتو سره بلدتیا ولري. تخصص، بې‌طرفي، عدالت او ژمنتیا د قاضیانو د ټاکنې تر ټولو مهم معیارونه دي.

د ولسي محکمو د قاضیانو شمېر عموماً له اوو تنو څخه زیات وي. قاضیان باید د دوسیو شالید، د متخلفینو رول، او د دولتونو او سیاسي ځېرو مسؤلیت په هر اړخیز ډول وڅېړي.

د دوسیو د ارزونې بهیر په درې پړاوونو کې ترسره کېږي:

لومړی پړاو: د محکمې له جوړېدو مخکې د دوسیو لومړنۍ ارزونه، څو قاضیان چمتووالی او لازم معلومات ترلاسه کړي.

دوهم پړاو: د محکمې د غونډو پر مهال د دوسیو اورېدنه (استماعیه). په دې پړاو کې دوسیې قاضیانو ته په اجمالي ډول او په ځینو مواردو کې په تفصیل سره وړاندې کېږي.

درېیم پړاو: د محکمې له پای وروسته د دوسیو وروستۍ اسناد او وروستۍ پرېکړه قاضیانو ته سپارل کېږي، څو د حکم د صادرولو او اعلانولو بهیر شفاف او پر مستندو دلایلو ولاړ چمتو شي.

د افغانستان د ښځو د حقونو د ملاتړ ولسي محکمه

لکه څنګه چې د دې مقالې په پیل کې یادونه شوې، د ښځو د حقونو د ملاتړ ولسي محکمه د افغانستان د مدني ټولنې د عدالت غوښتنې د بهیر له پایلې څخه رامنځته شوې ده. څرګنده ده چې افغان مېرمنې له پراخو او ښکاره بشري سرغړونو سره مخ دي؛ هغه سرغړونې چې د پراخ او جوړښتي تبعیض په چوکاټ کې تعریفېږي.

کله چې طالبانو د ۲۰۲۱ کال د اګست په میاشت کې دویم ځل لپاره سیاسي واک تر لاسه کړ، په افغانستان کې د بشري حقونو ناورین خپل اوج ته ورسېد. طالبانو هڅه وکړه افغان مېرمنې په بشپړه توګه د ټولنیز، اقتصادي او کلتوري ژوند له ډګرونو وباسي او له عامه ژوند څخه یې حذف کړي.

د طالبانو دا انسان ضد تګلاره سبب شوه چې د افغانستان ښځې له خپلو مدني، سیاسي، اقتصادي، ټولنیزو او کلتوري حقونو او آزادیو بې‌برخې شي. د ښځو پر وړاندې تبعیض د طالبانو له حقوقي، سیاسي، امنیتي، قضایي او عدلي نظام څخه تر ټولنیزو اړیکو پورې وغځېد.

طالبانو د خپلو مذهبي پولیسو په مټ (چې د «امر بالمعروف او نهی عن المنکر» په نوم پېژندل کېږي) د څار او کنټرول د پروګرامونو په پیاوړي کولو سره، پر ښځو د خفقان فضا حاکمه کړه. د کار حق، د زده کړې او روزنې حق، د ټولنیزو اړیکو حق، او د روغتیا او صحي خدمتونو ته د لاسرسي حق په بېساري او ښکاره ډول له ښځو واخیستل شو او په ټینګار سره محدود شو. نړیواله بشري ټولنه په ننۍ عصر کې د نړۍ په هېڅ جغرافیه کې د ښځو د حقونو پر وړاندې داشان سرغړونې نه دي لیدلې.

د بشري حقونو ځینو بنسټونو د طالبانو دا تګلاره «د بشریت پر ضد جنایت» بللې او د نړیوالې ټولنې د مداخلې غوښتنه یې کړې ده. د ملګرو ملتونو د بشري حقونو راپور ورکوونکو په ځانګړي ډول د افغان ښځو، ماشومانو او لږکیو په اړه د دغو جنایتونو راپورونه په پراخه کچه اړوندو ادارو ته رسولي دي. مدني بنسټونو او د بشري حقونو فعالانو هم په فعاله توګه دعدالت غوښتنې په توګه د دغو جنایتونو پر وړاندې غبرګون ښودلی دی. خو سره له دې، نه یوازې د طالبانو دا انسان ضد چلند کم نه شو، بلکې لاډېر محدودیتونه یې وضع کړل.

د مدني فعالانو او د حقوقو، انسانپېژندنې، ټولنپوهنې او سیاستپېژندنې د متخصصانو یوې ډلې دا پراخ تبعیض «جنسیتي اپارتاید» وباله او له نړیوالې ټولنې په ځانګړي ډول له نړیوالو محکمو او د ملګرو ملتونو د بشري حقونو له شورا وغوښتل چې په افغانستان کې دا وضعیت په رسمیت وپېژني، او دا مفهوم د نړیوالو بشري حقونو حقوقي ادبیاتو ته داخل کړي. په دې اړه لا هم هڅې روانې دي او د مدني او بشري حقونو په نړیواله ټولنه کې یې نوې هیلې رامنځته کړې دي؛ په ځانګړي ډول داسې هیلې چې د بشریت پر ضد د جنایتونو په اړه داسې نړیوال کنوانسیون تصویب شي چې د معاصرو بشرضد جنایتونو په ځانګړي ډول په افغانستان کې د جنسیتي اپارتاید پر بنو تمرکز ولري.

په همدې شرایطو کې منطقي وه چې دایمي ولسي محکمه د افغانستان د مدني ټولنې دا غوښتنه ومني او ملاتړ یې وکړي. له همدې امله، هغه څلور مدني بنسټونه چې په دې مقاله کې یې نومونه راغلي، د دایمي ولسي محکمې (چې په ایټالیا کې میشته ده) له دارالانشا سره رغنده سلا مشورې پیل کړې. په حقیقت کې، دغه بنښټونه په داخل او بهر کې د افغانستان د ښځو او مدني ټولنې د غوښتنو استازیتوب کوي. دغه سلا مشورې عملي پایلو ته ورسېدې چې په کې د ښځو د وضعیت د ارزونې لپاره د دلیلمحورو دوسیو جوړول او د ولسي محکمې ترسره کېدل شامل وو.

لکه څنګه چې د ولسي محکمو د کاري بهیر تخنیکي او حقوقي ځرنګوالی په دې مقاله کې تشریح شوی، اړتیا وه چې د افغانستان د ښځو لپاره د ځانګړې محکمې جوړښت او مسلکي طریقه رامنځته شي. له همدې کبله،

دایمي ولسي محکمې د نړۍ له مخکښو قاضیانو څخه یو صلاحیتلرونکی پلاوی وګوماره، تر څو په افغانستان کې د ښځو وضعیت وڅېړي او وارزوي[9].

د افغانستان د ښځو لپاره ولسي محکمه د هسپانیې په مادرید ښار کې د بشري حقونو د مخکښو څېرو، د پوهنتونونو استادانو او څېړونکو، د ملګرو ملتونو د ځانګړو راپور ورکوونکو، د مدني ټولنې د استازو او د فکري او رسنیزو بنسټونو استازو په ګډون سره ترسره شوه. دا محکمه د ښځو د بشري حقونو د وضعیت د ارزونې له پلوه او همدارازد جوړښت او دایرېدو د څرنګوالي له مخې بې ساری وه. درې بنسټیز دلیلونه وو چې دې محکمې ته ملي او نړیواله پاملرنه راواړول شوه.

لومړی: دا محکمه د افغانستان د مدني بنسټونو په نوښت او غوښتنه طرحه او پیل شوې وه. که څه هم په نړیواله کچه د ښځو د بشري حقونو لپاره پراخ کمپاینونه او عدالت غوښتنې د نړیوالو بنسټونو له لوري پر لاره اچول شوي دي؛ خو د دې محکمې فکر او موخې د افغانستان د کورنیو بنسټونو لخوا مطرح شوې. له همدې امله، د دې محکمې بنسټ او سرچینه د افغانستان دننه، او د افغان ښځو د مبارزې د مرکز په زړه کې د طالبي ظلم او بربریت پر وړاندې راټوکېدلې ده.

دوهم: د طالبانو د ډيفکټو اداره تل ادعا کوي چې د بشري حقونو موضوع د افغانستان کورنۍ مسئله ده او نړیواله ټولنه باید پکې لاسوهنه ونه کړي. د دې محکمې طرحه کول او ترسره کول چې د افغانستان د ښځو غږ یې له هېواد دننه تر نړیوالو ورساوه، د طالبانو دغه روایت ننګولی او بېاعتباره کړی دی.

درېیم: د طالبانو د ډيفکټو ادارې له خوا د افغانستان د ښځو پر وړاندې ترسره شوي جنایتونه د بشري ټولنې ګډ وجدان لړزولی او داشان جنایتونه د معاصرې نړۍ په تاریخ کې کمساري دي. همدغه تبعیضي سیاستونه د بشري حقونو فعالان دې ته اړکړل چې د جنسیتي اپارتاید او د هغه د مفهوم په اړه د بشریت پر ضد د جنایت د یوه ښکاره بېلګې په توګه بیا فکر وکړي، او په دې برخه کې د یوې نړیوال کنوانسیون د تدوین لپاره هڅې وکړي.

---

[9] په استماعیه غونډه کې شته قاضیان
1: Araceli (Arancha) Garcia del Soto
2: Elisenda Calvet-Martinez (Spain).
3: Emilio Ramírez Matos (Spain).
4: Ghizaal Haress (Afghanistan).
5: Mai El-Sadany_(Egypt/United States).
6: Marina Forti (Italy).
7:Rashida Manjoo (South Africa).
8: Kalpana Sharma (India).

همدغه درې لاملونه سبب شول چې د افغانستان په تراو فعالو رسنیو خپل ژوندی نشراتي پوښښ د افغانستان د ښځو لپاره ولسي محکمې ته ځانګړی کړي. د رسنیو دغه ارزښتمن اقدام د عامه افکارو لپاره د دې ولسي محکمې د موخو، بهیر او اهمیت په اړه د کره معلوماتو د ترلاسه کولو زمینه برابره کړه.

د محکمې د ترسره کیدو بهیر

محکمه په څلورو پړاوونو کې ترسره شوه:

لومړی پړاو: د مسئلې طرحه او د حقوقي دلیلونو وړاندې کول

په دې پړاو کې څارنوالانو د افغانستان د ښځو پر وړاندې د بشري حقونو پراخې سرغړونې په بېلابېلو برخو کې مطرح کړې او حقوقي تشریحات يې وړاندې کړل.

1. **د افغانستان د ښځو او نجونو د مدني حقونو څخه سرغړونې، چې د ښځو او نجونو پر وړاندې د پراخ جنسيتي تبعیض په بڼه ترسره کېږي.**

څارنوالانو د جنسیتي تبعیض وضعیت د ملي او نړیوالو حقوقو په رڼا کې وڅېړه او خپله حقوقي شننه يې محکمې ته وړاندې کړه. تحلیلونو وښودله چې تبعیضي کړنې د طالبانو د مشرتابه له فرمانونو سرچینه اخلي او د ډیفکټو اداري په ټولو کچو کې عامې شوې دي. د دې تبعیضي چلند پایله جوړښتي تبعیض دی او ټولنه يې په عمومي ډول په نښه کړې ده. د جنسيتي تبعیض د پراخیدو له امله، د افغانستان ښځو خپل بنسټیز حقونه له لاسه ورکړي او هېواد د هغوی لپاره په یو ویرونکي زندان بدل شوی.

وروسته درې شاهدانې چې د افغانستان دننه د جنسيتي تبعیض قربانیانې وې خپل شواهد محکمې ته وړاندې کړل. شاهدانو د کابل او ولایتونو په کچه د طالبانو د ډیفکټو اداري د سخت‌ګیرانه او وېروونکي چلند په اړه، د خپلو عیني مشاهداتو له مخې خبرې وکړې.

2. **د طالبانو د ډیفکټو اداري د نورو انسان‌ضد کړنو په ترڅ کې د افغانستان د ښځو او نجونو له حقونو سرغړونه.**

دلته «نور انسان‌ضد چلندونه» هغه سرغړونې رانغاړي چې د طالبانو ډیفکتو اداره يې په مستقیم یا غیرمستقیم ډول پر ښځو او نجونو تحمیلوي. دا د ښځو ضد اقدامات، چې پر ټولنې د مسلطې نارینه سالارۍ په چوکاټ کې عملي کېږي، د طالبانو د اجرایي او ستراتېژیک کلتور پر جوړښت اغېز کړی او د ښځو ګوښه کول يې پیاوړي کړي. دغه چلندونه د ښځو کرامت ته سخت زیان رسوي او هغوی له خپلو اساسي انساني حقونو محرومومي.

په دې برخه کې دوو شاهدانو په حضوري ډول او يو شاهد په مجازي بڼه داسې شواهد وړاندې کړل چې د افغانستان په دننه کې د هغوی د لومړنيو او بنسټيزو حقونو د نقض سبب شوي وو. شاهدانو د سپکاوي، توهين، تحقير، تعذيب او د انساني کرامت د تر پښو لاندې کېدو کيسې بيان کړې. د سرغړونو شدت داسې و چې د هر اورېدونکي احساسات يې لړزول او د افغانستان د بشري وضعيت پر دردناکو واقعيتونو يې د تائيد مهر لګاوه.

3. په افغانستان کې د زده‌کړې له حق څخه د ښځو او نجونو محرومول، او د ماشومانو له حقونو سرغړونه

په افغانستان کې د ښځو او نجونو د زده‌کړو له حق څخه محرومول يوه جدي او د اندېښنې وړ موضوع ده. په ۲۰۲۱ کال کې د طالبانو تر واکمنېدو وروسته، د ښځو او نجونو پر زده‌کړو ډېر سخت محدوديتونه ولګېدل. ښوونځي او پوهنتونونه د نجونو پر مخ وتړل شول، او د هېواد په ډېرو سيمو کې نجونې د زده‌کړې په بېلابېلو پړاوونو کې له دوامداري زده‌کړې بې‌برخې شوې.

دې وضعيت نه يوازې د ښځو او نجونو پر زده‌کړو او فردي پرمختګ ناوړه اغېز کړی، بلکې د ټولنې او هېواد پر عمومي پرمختګ يې هم ناوړه اغيزه کړې ده. د ښځو او نجونو زده‌کړه د ټولنې د روغتيا، اقتصاد او ټولنيز ژوند په ښه‌والي کې مهم رول لري؛ او د دې حق نشتون کولای شي فقر او نابرابري، په ځانګړې ډول د ښځو تر منځ، لا پسې ډېره کړي.

په افغانستان کې د ماشومانو حقونه هم له هغو ډېر حساسو او مهمو موضوعاتو څخه دي چې په وروستيو کلونو کې له جدي ننګو نواو کړکېچونو سره مخ شوي دي. د طالبانو د ډيفکتو اداري تر واکمنۍ وروسته، د ماشومانو د حقونو وضعيت ډير سخت اغېزمن شو، او د زده‌کړو، روغتيا او ټولنيزو چارو په برخو کې پراخې ستونزې رامنځته شوې.

د زده‌کړو او روزنې په برخه کې: د نجونو پر مخ د ښوونځيو په تړل کېدو سره، ډېر شمېر ماشومان له خپل بنسټيز حق، يعنې زده‌کړو، څخه محروم شول. زده‌کړه، په ځانګړې ډول د نجونو لپاره، د ماشومانو له اساسي حقونو څخه ده، او زده‌کړو ته نه لاسرسی د هغوی د راتلونکې لپاره نه جبرانېدونکې پايلې لرلای شي.

روغتيايي او طبي خدمتونو ته لاسرسی: د فقر او کړکېچ په شرايطو کې، ماشومانو ته روغتيايي خدمتونو ته لاسرسی ډېر محدود شوی دی. ډېری ماشومان لومړنيو روغتيايي خدمتونو ته لاسرسی نه لري، او دا وضعيت د ناروغيو د زياتېدو او د ماشومانو د مړينې د کچې د لوړېدو خطر له ځان سره لري.

ټولنیز ملاتړ: هغه ټولنیز اقدامات او خدمات ډېر کم شوي دي کوم چې د خطر له ګواښ سره مخ ماشومانو ملاتړ کوي په ځانګړي ډول هغه ماشومان چې د جګړې او تاوتریخوالي په شرایطو کې ژوند کوي. ډېر ماشومان د کورنۍ، حکومت او یا ټولنې له کافي ملاتړ پرته یوازې پرېښودل شوي دي.

د ماشومانو کار: د افغانستان د خراب اقتصادي وضعیت له امله، ډېر ماشومان د کورنۍ د لازم ملاتړ د نشتون له امله مجبورېږي چې په سختو او خطرناکو شرایطو کې کار وکړي. دا کار نه یوازې د هغوی زده‌کړه ټکنۍ کوي بلکې د هغوی د ژوند پر کیفیت او راتلونکې هم منفي اغېز کوي.

د دغو بنسټیزو ټکو له پامه غورځول د ماشومانو له حقونو پراخې سرغړونې ته لاره هواره کړې ده، په ځانګړي ډول د نجونو ماشومانو په برخه کې.

وروسته بیا، شاهدانو د بشري حقونو د سرغړونو د همدې برخې په تړاو خپل د سترګو لیدلې حال محکمې ته وړاندې کړ؛ چې پکې د امکاناتو نشتوالی، د هغوی له اساسي حقونو محرومیت په ځانګړي ډول زده‌کړو او روزنې ته نه لاسرسی او همدارنګه د ماشومانو له حقونو څخه سرغړونه شامله وه.

4. په افغانستان کې روغتیايي خدمتونو ته د لاسرسي له حق څخه د نجونو او ښځو محرومیت

په افغانستان کې روغتیايي حقونو څخه د ښځو او نجونو محرومول له جدي او د اندېښنې وړ مسئلو څخه دي، چې دا ستونزه په وروستیو کلونو کې د سیاسي، ټولنیزو او اقتصادي کړکېچونو له امله لا پسې پراخه شوې ده. د دې محرومیت اساسي لاملونه په لاندې ډول دي:

- **د روغتیايي خدمتونو کمښت:** په افغانستان کې د طالبانو تر واکمنېدو وروسته، ګڼ شمېر روغتیايي مرکزونه چې ښځو او نجونو ته یې صحي خدمتونه وړاندې کول، وتړل شول او یا یې فعالیتونه په ډېر محدود شول.

- **د ښځینه روغتیايي کارکوونکو کمښت:** د هغو محدودیتونو له امله چې د روغتیا او درملنې په برخه کې پر ښځینه کارکوونکو لګول شوي، ډېرې ښځو، ښځینه روغتیايي کارکوونکو ته له لاسرسي له لاسه ورکړی. دې موضوع د ښځو لپاره د روغتیايي خدمتونو پر کیفیت منفي اغېز کړی ده.

- **ټولنیز او کلتوري تبعیض:** ډېرې کورنۍ د کلتوري او ټولنیزو لاملونو له کبله د ښځو او نجونو د روغتیايي خدمتونو ترلاسه کولو مخالفت کوي. دا ډول لیدلوري د دې سبب کېږي چې ښځې مهمو روغتیايي معلوماتو او خدمتونو ته لاسرسی ونه لري.

- **اقتصادي فقر:** د کورنیو د مالي سرچینو کمېدل او د فقر زیاتېدل، ډېری ښځې د درملنې د لګښتونو د ورکولو او تر روغتیايي مرکزونو له تګ راتګ څخه محروموي.

• **سیاسي عوامل:** په هېواد کې موجود سیاسي او حقوقي وضعیت د دې مخه نیسي چې د ښځو او نجونو لپاره روغتیا ته د لاسرسي د ښه‌والي په موخه مناسبې تګلارې جوړې او عملي شي. همدا حالت د روغتیایي او صحي خدمتونو په وړاندې کولو کې کمزوري رامنځته کوي.

دا عوامل چې د ښځو پر وړاندې د پراخ تبعیض پایله ده، د دې لامل شوې چې د افغانستان ښځې له خپلو ټولنیزو حقونو، او په ځانګړې ډول روغتیايي خدماتو ته د لاسرسي له حق څخه محرومې شي.

وروسته بیا، درې تنه شاهدانو چې روغتیايي خدمتونو ته د نه لاسرسي قربانیانې وې، خپل د سترګو لیدلی حال محکمې ته وړاندې کړې، چې ډېر زړه بوګنونکی او خواشینونکی وو.

5. **د معلولو ښځو حقونه:** دا یوه ډېره مهمه او حساسې موضوع ده، چې په ځانګړې ډول د افغانستان په اوسنیو شرایطو کې جدي پاملرنې او عملي اقداماتو ته اړتیا لري. معلولې ښځې له ګڼو ستونزو او محدودیتونو سره مخ دي، چې ځینې یې په لاندې ډول دي:

• **له بنسټیزو حقونو محرومیت:** ډېرې معلولې نجونې او ښځې د مناسبو تعلیمي، فزیکي او رواني اسانتیاوو د نشتون له امله له زده‌کړو څخه محرومې دي. ښوونځي او پوهنتونونه داسې امکانات ډېر کم لري چې معلول زده‌کوونکي ومني او ملاتړ یې وکړي.

• **محدود روغتیايي خدمتونه:** معلولې ښځې مناسبو روغتیايي خدمتونو ته لاسرسی نه لري. روغتیايي مرکزونه ډېری وخت د ځانګړو ناروغیو او د دې ډلې ښځو د ځانګړو روغتیايي اړتیاوو لپاره لازم امکانات نه لري.

• **د عامه پوهاوي کمښت:** د معلولو ښځو د حقونو او روغتیايي اړتیاوو په اړه د معلوماتو او پوهاوي کموالی، د دې سبب کېږي چې هغوی له شته خدمتونو څخه سمه ګټه وانخلي.

• **ټولنیز چلندونه:** معلولې ښځې له تبعیض او کلتوري نابرابرۍ سره مخ دي. په ډېرو ټولنو کې د دودیزو باورونو او لیدلورو له امله د هغوی حقونه له پامه غورځول کېږي او هغوی څنډې کېږي.

• **د کورنۍ نفوذ:** په ځینو مواردو کې کورنۍ د مالي او ټولنیزو اندېښنو له کبله معلولو ښځو ته لازم ملاتړ نه ورکوي، یا یې د ټولنیزو او اقتصادي فعالیتونو له ګډون څخه راګرځوي.

د ښځو په وړاندې د تبعیض ترڅنګ دغو پورته ذکر شویو ستونزو د معلولو ښځو د بشري حقونو وضعیت ډېر سخت خراب کړی دی. هغو شواهدو چې د دغو سرغړونو قربانیانو محکمې ته وړاندې کړل، دا یې څرګنده کړه چې د طالبانو ډیفکټو اداره په افغانستان کې معلولو ښځو ته هېڅ پاملرنه نه ده کړې، او هغوی یې د پراخ تبعیض تر فشار لاندې راوستي دي

6. د بدن دخپواکۍ او د تګ راتګ د ازادۍ ځپنه

په وروستیو کلونو کې په افغانستان کې د بدني دخپواکۍ او د تګ راتګ د آزادۍ ځپل د سیاسي بدلونونو او د طالبانو د واکمنۍ له امله په یوه جدي ستونزې بدل شوي دي. دا دوه حقونه، چې په مستقیم ډول د خلکو د ورځني ژوند او بشري حقونو سره تړاو لري، د طالبانو د ډیفکټو اداري له لوري د لګول شویو محدودیتونو تر اغېز لاندې راغلي دي.

• **جغرافیايي محدودیتونه**: د ډیفکټو اداري واک ته له رسېدو وروسته، د افغانستان په بېلابېلو سیمو کې د ښځو د تګ راتګ پر مخ سخت محدودیتونه ولګول. ښځې پرته له نارینه محرم څخه کوځو، پارکونو او تفریحي ځایونو ته له تګ څخه منع شوې، چې دا چاره د هغوی فردي ازادیو ته سخت زیان رسوي.

• **امنیتي محدودیتونه**: په عامه لارو کوڅو کې د ښځو پر وړاندې د ځورونې او تاوتریخوالي پېښې له ټولنیز او امنیتي پلوه د دې لامل شوې دي چې ډېرې ښځې له کوره د باندې وتوته زړه ښه نکړي او یا ترې منصرفې شي.

• **د بدن خپلواکي**: روغتیايي خدمتونو ته د ښځو لاسرسی، په ځانګړي ډول هغو خدمتونو ته چې د امیندوارۍ او جنسي فعالیتونو سره تړاو لري، ډېر زیات محدود شوی دی. دا وضعیت د دې معنا لري چې ښځې پر خپل بدن د انتخاب او کنټرول حق لرلو په برخه کې له محدودیتونو سره مخ دي.

• **د پرېکړې حق**: ډېری ښځې د خپل شخصي ژوند په اړه د پرېکړې له حق څخه محرومې دي؛ لکه د مېړه انتخاب او د اولادونو درلودل. په ټولنه کې نافذه قوانین او غالب کلتوري دودونه پر دې حقونو اغېز کوي او محدود کړي دي.

• **په خپل نفس د اعتماد راکمیدل:** د تګ راتګ د ازادۍ او د بدن د خپلواکۍ ځپل د ښځو او نجونو پر ځان‌باور سخت ځپلی او منفي اغېز یې پرې کړې ده، او هغوی یې په ټولنه او عامه ژوند کې له فعاله ګډون څخه محروم کړي دي.

دغه محدودیتونه د ښځو پر وړاندې د کورني او ټولنیز تاوتریخوالي د زیاتېدو لامل شوي، او هغوی یې له روحي او رواني ناروغیو سره مخ کړي دي؛ چې دا د ښځو د بشري حقونو ښکاره سرغړونه ګڼل کېږي.

7. په افغانستان کې د بیان له ازادۍ د ښځو محرومیت

په وروستیو کلونو کې په افغانستان کې د بیان له ازادۍ د ښځو محرومیت په یوه جدي کړکېچ بدل شوی دی. دغه محرومیت د ښځو پر فردي حقونو او ازادیو سخت محدودیتونه رامنځته کړي، او د هغوی پر ورځني ژوند یې ژوره اغېز پرې ایښی دی.

په افغانستان کې د بیان ازادۍ د ښځو د محرومیت عوامل:

- **پر رسنیو محدودیتونه:** د طالبانو تر واکمنېدو وروسته، ډېرې رسنۍ د زوروني، ګواښ او د تړل کېدو له وېرې اړ شوې چې پر ځان سانسور ولګوي. دې اقدام په ځانګړې ډول د ښځو او د بشري حقونو اړوند پروګرامونو او خپرونو ته زیان رسولی دی.

- **د ښځینه خبریالانو ګواښ او ځورونه:** ښځینه خبریالانې او د ښځو د حقونو فعالانې له جدي ګواښونو او د جسمي او رواني ځورونو سره مخ دي. ډېرې یې د خپل امنیت د خوندي کولو لپاره مجبورې شوې چې یا کار پرېږدي او یا مهاجرت وکړي.

- **کلتوري بندیزونه:** ښځې په عامه او ټولنیزو محفلونو کې د خپلو نظرونو د څرګندولو پر مهال له محدودیتونو سره مخ دي. دا محدودیتونه حتّی د هغوی پر ویناوو او ټولنیزو فعالیتونو هم منفي اغېز کوي.

- **د ښځو پر وړاندې تاوتریخوالی:** د نیوکو او اعتراضونو د بیان ناتواني، ښځې د تبعیضونو او تاوتریخوالي په اړه د شکایت له مطرح کولو راګرځوي، او دا چاره د هغوی پر وړاندې د تاوتریخوالي د زیاتېدو سبب ګرځي.

شاهدانو په دې برخه کې د طالبانو د ډیفکټو اداري له لوري پر خبریالانو او د رسنیو پر کارکوونکو د رواني، سیاسي او ټولنیز فشار دردونکي کیسې محکمې ته بیان کړې. داسې روایتونه یې بیان کړل چې ښځینه خبریالانې په قصدي ډول د ډیفکټو اداري د رسمي مقاماتو او استخباراتي کارکوونکو له خوا له ګواښ، سپکاوي سره مخ شوي او ویرول شوې دي، او همدا لامل شوی چې ګڼ شمېر ښځینه خبریالانې هېواد پرېږدي.

8. په افغانستان کې د ښځو لخوا د غونډو او لاریونونو د جوړولو حق

په وروستیو کلونو کې په افغانستان کې د ښځو لخوا د غونډو جوړولو او لاریونونو حق ډېر محدود شوی دی. د طالبانو د ډیفکټو اداري په رسمي ډول د ښځو لپاره د غونډو او لاریونونو حق محدود کړی، او د ښځو ډېرې سوله‌ییزې غونډې د امنیتي پلمو او د «شریعت له اصولو سره د نه برابرۍ» د ادعا پر بنسټ شړل شوې دي. دا وضعیت د دې لامل شو چې ښځې ونتوانیږي په آزاده توګه په مدني غونډو او لاریونونو کې ګډون وکړي او خپل غږ نورو ته ورسوي.

هغه ښځې چې د مدني ټولنې او بشري حقونو په ډګر کې فعالې دي، له ګڼو خطرونو سره مخ دي؛ او ډېرې یې د خپلو مدني فعالیتونو او عدالت غوښتنې له امله تر فشار، ګواښ او یا تعقیب لاندې دي. له همدې امله، د ښځو لپاره د غونډو او لاریونونو جوړول لا هم یو کړکیچن او د اندېښنې وړ حالت لري.

په دې برخه کې شاهدانو د طالبانو د مذهبي پولیسو له لوري د ښځو پر وړاندې د انسان‌ضد چلند کیسې وکړې؛ له دې ډلې دا چې ښځې د سړک پر لاریونونو کې وهل ټکول شوې، د هغوی کرامت تر پښو لاندې

شوی، او ان له هغوی سره فزیکي زورزیاتی شوی دی. دا ډول چلند د دیني اصولو او احکامو خلاف هم دي؛ طالبان چې ځانونه د اسلامی اصولو عملي کونکي ګڼي، له ښځو سره په چلند کې دیني احکام نه مراعاتوي.

9. د ښځو او نجونو خپل‌سري نیول، ناوړه چلند او ځپنه

په افغانستان کې د ښځو او نجونو خپل‌سري نیول، ناوړه چلند او ځپنه په ځانګړي ډول په تېرو درېیو کلونو کې د بشري حقونو له تر ټولو جدي او د اندېښنې وړ مسئلو څخه ګڼل کیږي. هغه ښځې او نجونې چې په مدني، تعلیمي او یا د بشري حقونو په برخو کې فعالیت کوي، په تکراري ډول د خپل‌سرو نیونو او ناوړه چلند ښکار ګرځېدلې دي.

ځینې ښځې د سوله‌ییزو لاریونونو په ګډون یا د ټولنیزو او قانوني محدودیتونو د ننګولو پرمهال له نیونې، ځپنې او جنسي ځورونې سره مخ شوې دي. په دې شرایطو کې د نړیوال څار نشتون او قانوني، حقوقي او ملاتړي میکانېزمونو ته د لاسرسي کمښت، وضعیت لا پسې کړکیچن کړی دی. د ښځو زندانونه د ښځو د بشري حقونو د ناوړه حالت دردناک انځورونه وړاندې کوي. که څه هم دغو زندانونو ته لاسرسی ډېر ستونزمن دی، خو هغو شاهدانو چې د نیونې او زندان تجربه یې لرلې، وېروونکې او زړه بوګنونکې کیسې وړاندې کړې دي.

د بشري حقونو سازمانونو او نورو نړیوالو بنسټونو هڅه کړې ده چې د عدالت غوښتنې او سیاسي فشار له لارې دا وضعیت ښه کړي. ځینو دولتونو هم هڅه کړې چې پر طالبانو ډیپلوماټیک فشارونه زیات کړي، څو د ښځو او نجونو مدني حقونه رعایت شي؛ خو په افغانستان کې امنیتي او سیاسي شرایط لا هم د بشري حقونو د فعالانو لپاره سترې او بنسټیزې ننګونې رامنځته کوي.

د شاهدانو وروستۍ ډلې د طالبانو د پولیسو او استخباراتو له چلند څخه د نیول کېدو له مهاله، د توقیف تر پړاوه، د شکنجې له ځایونو او د زندان د توقیف د مراحلو ترخې او دردناکه کیسې وړاندې کړې. د دوی شواهد په څرګنده د افغانستان د معترضو ښځو او نجونو ناورین‌ځپلی وضعیت ښکاره کوي. شاهدانو د طالبانو د مخالفانو پر وړاندې، په ځانګړي ډول د ښځو پر وړاندې، د بېلابېلو ځپنو او غیرانساني چلند یادونه وکړه. د شاهدانو په وینا، هغوی څو ځله د ځانوژنې هڅې کړې وې، خو بریالي شوې نه وې؛ هغوی مرګ له داشان وېروونکي ژوند څخه غوره باله.

دویم پړاو: د منصفه پلاوي له لوري د څارنوالانو او شاهدانو د بیانونو تدقیق

په دې پړاو کې، د محکمې منصفه پلاوي د څارنوالانو د حقوقي، ټولنیزو او بشري حقونو اړوند بیانونه، شننې او حقوقي توجیهات تر اورېدو وروسته، او همدارنګه د شاهدانو له خوا وړاندې شوي شواهد تر ارزونې

وروسته، خپلې پوښتنې له څارنوالانو او شاهدانو سره شریکې کړې. د پوښتنو او ځوابونو د ناستې موخه پر درېیو بنسټیزو ښکارندو ولاړه وه:

1. آیا د څارنوالانو بیانونه د نړیوالو بشري حقونو له قوانینو سره سم تنظیم شوي دي، کوم چې د نړیوالو حقونو یوه برخه ګڼل کېږي؟
2. آیا دغه بیانونه د عیني واقعیتونو او په افغانستان کې د حاکم وضعیت پر بنسټ چمتو شوي دي؟
3. آیا د څارنوالانو د بیانونو په ترتیب کې تخصص‌محوري، بې‌طرفي او عدالت مراعات شوي دي؟

همدارنګه، د منصفه پلاوي له ځینو شاهدانو څخه هم پوښتنې مطرح شوې؛ هغه شاهدان چې پخپله د بشري حقونو څخه د سرغړونې قربانیان وو او عیني شهادتونه یې وړاندې کړي وو. دا غونډه هم پر درېیو بنسټیزو اصولو ولاړه وه:

1. آیا شاهدانو عیني واقعیت له سیاسي تړاو پرته وړاندې کړی دی؟
2. آیا شاهدانو د شهادت په وړاندې کولو کې د ځان د شخصي ګټې لپاره کومه مبالغه یا غلو کړې ده؟
3. آیا شاهدانو د قانون‌حاکمیت اصل چې پر عدالت، ربښتینولۍ او روڼتیا ولاړ دی په پام کې نیولی دی؟

د څارنوالانو او شاهدانو سره د پوښتنو او ځوابونو ناسته په علني ډول او د ګډونوالو په حضور کې ترسره شوه، او رسنیو یې په پراخه کچه انعکاس ورکړ. د عدالت او بې‌طرفۍ د اصل د رعایت په موخه، د منصفه پلاوي مشر د لومړۍ ورځې ناسته جمع بندي کړه، او د طالبانو ډیفکټو ادارې ته یې فرصت ورکړ چې که کوم نیوکې یا د معلوماتو د وړاندې کولو اړتیا ولري، د ولسي محکمې سره اړیکه ټینګه کړي[10].

درېیم پړاو: د څارنوالانو د استماعیه ناستې له پای وروسته د داورانو د پلاوي د لومړنیو موندنو اعلان

منصفه پلاوي د محکمې د لومړۍ ورځې په ترڅ کې د څارنوالانو د بیانونو تر ارزونې او د عیني شاهدانو له خوا د وړاندې شوو شواهدو تر هر اړخیزې مطالعې وروسته، د محکمې په دویمه ورځ خپلې موندنې او لومړنۍ پرېکړه وړاندې کړه. د مقررین د پلاوي غړو د خپلو پراخو نړیوالو تجربو پر بنسټ پرېکړه وکړه چې په لومړي ګام کې یو موقتي او ابتدایي اعلامیه خپره کړي. همدارنګه، منصفه پلاوي دوو میاشتو وخت وغوښت، څو په محکمه کې مطرح شوي ټول موارد وڅېړي او د ۲۰۲۵ کال په ډسمبر کې خپله وروستۍ فیصله اعلان کړي.

[10] د طالبانو د ډیفکټو ادارې استازي په محکمه کې حاضر نه وو. خو سره له دې، د منصفه پلاوي مشر اعلان وکړ چې که د طالبانو کوم استازی حاضر وي، د خبرې کولو او د مرافعې حق به ورته برابر شي. همدارنګه، منصفه پلاوي د رسنیو له لارې دا پیغام د طالبانو ډیفکټو ادارې ته ورساوه.

د محکمې د قاضیانو ابتدايي اعلامیه پر پنځو اصولو ولاړه وه:

1. د محکمې قاضیان به د نړیوالو بشري حقونو د قوانینو په رڼا کې او د قانون‌حاکمیت د اصل په رعایت کولو سره په افغانستان کې د ښځو د بشري حقونو د سرغړونې قربانیانو په اړه بې‌طرفانه او تخصصي پریکړه وړاندې کړي.
2. افغان میرمنې د جنسیتي تبعیض قرباني شوې دي، او نړیوال حقوقي نظام به د دې پر وړاندې بې‌پروا پاتې نه شي.
3. د څارنوالانو هغه بیانونه چې په افغانستان کې د بشري حقونو د سرغړونې دردناکه انځور وړاندې کوي، به په جدي توګه تر پاملرنې لاندې ونیول شي.
4. د شاهدانو له خوا وړاندې شوي معلومات او شهادتونه د ښځو د بشري حقونو د سرغړونې ترخه واقعیتونه منعکسوي، او د محکمې د وروستۍ فیصلې په ټاکلو کې به پرېکنده رول ولري.
5. د محکمې وروستۍ حکم، چې په ډسمبر کې اعلانېږي، به د ځورېدلو ښځو د غوښتنو، د قربانیانو، د شواهدو او مشروعو معلوماتو پر بنسټ صادر شي.

د محکمې څلورم او وروستی پړاو

په دې پړاو کې د څارنوالانو د دعوو او ترلاسه شوو معلوماتو تر څېړنې وروسته، د محکمې وروستۍ فیصله صادره شوه. د محکمې وروستۍ فیصله په هغه کنفرانس کې چې د ۲۰۲۵ کال د ډسمبر په ۱۱مه د هالند د لاهی (هاګ) په ښار کې ترسره شوه، د رسنیو په حضور کې اعلان او په پراخه کچه خپره شوه.

د محکمې د وروستي حکم له مخې، د طالبانو ډیفکټو اداره د ښځو پر وړاندې د پراخو سرغړونو عامل او مسؤله وپېژندل شوه، او د هر اړخیز جنسیتي تبعیض په ترسره کولو تورنه وبلل شوه. د جنسیتي تبعیض دغه کچه د نړیوالو حقوقو، نړیوالو کنوانسیونونو او د افغانستان د نړیوالو ژمنو د پراخ نقض سبب ګرځېدلې ده، او د افغانستان د ښځو پر وړاندې د بشریت ضد جرم په توګه تفسیرېږي. له همدې امله، د طالبانو ډیفکټو اداره د دغو انسان‌ضدو اعمالو مسؤله وپېژندل شوه او د دغو پېښو په اړه پر ځواب‌ورکولو مکلفه وبلل شوه.

همدارنګه، لاندې کسان چې د څارنوالانو له خوا د تورنو کسانو په توګه پېژندل شوي وو په افغانستان کې د بشریت ضد جرم مسؤل وپېژندل شول، او د هغوی د دوسیو لا زیاته څېړنه د رُم د اساسنامې د اوومې مادې له مخې اړوندو مراجعو ته راجع کېږي:

شیخ هبت‌الله اخندزاده، سراج‌الدین حقاني، ملا محمد یعقوب، عبدالغني برادر، نورمحمد ثاقب، شیخ محمد خالد حنفي، شیخ عبدالحکیم حقاني، ندا محمد ندیم، حبیب‌الله آغا، عبدالحق وثیق.

د طالبانو د ډیفکټو ادارې پر وړاندې تورونه

لومړۍ فقره: په افغانستان کې د ښځو پر وړاندې منظم او (سیستماتیک) تبعیض.

دویمه فقره: د رُم د اساس‌نامې له مخې د طالبانو کړنې د «نورو غیرانساني اعمالو» په کټګورۍ کې راځي. دغه مورد هغو اقدامونو ته اشاره کوي چې په قصدي ډول د اشخاصو بدن یا د هغوی جسم او رواني سلامتۍ ته سخت زیان رامنځته کوي، او کېدای شي په دې اعمالو کې د ناوړه استفادو او د بشردوستانه حقونو د سرغړونو یو لړ عملونه شامل وي. دا ډول کړنې د جزا نړیوالې محکمې (ICC) د تعقیب وړ دي او د نړیوالو حقوقو په چوکاټ کې څېړل کېږي.

درېیمه فقره: د طالبانو ډیفکټو ادارې په افغانستان کې د ښځو او نجونو بنسټیز حقونه نقض کړي دي. دې ادارې هغه ټول نړیوال بشري حقونه کنوانسیونونه تر پښو لاندې کړي دي چې د افغانستان دولت پرې ژمن او مسؤل ګڼل کېږي، له دې ډلې:

- د مدني او سیاسي حقونو نړیوال میثاق
- د اقتصادي، ټولنیزو او کلتوري حقونو نړیوال میثاق
- د شکنجې د منع او نورو بې‌رحمه، غیرانساني یا سپکوونکو چلندونو د منع نړیوال کنوانسیون
- د ماشومانو د حقونو د ملاتړ نړیوال کنوانسیون
- د ښځو پر وړاندې د هر ډول تبعیض د منع نړیوال کنوانسیون
- د توکمیز تبعیض د منع نړیوال کنوانسیون
- د معلولیت لرونکو کسانو د حقونو د ملاتړ کنوانسیون

دا متن اوس، د راپورونو او حقوقي اسنادو د کارونې لپاره مناسب دی.

محکمه ټینګار کوي چې د نړۍ ټول دولتونه د هغو ارزښتونو په وړاندې مسؤل دي چې په نړیواله کچه منل شوي دي. دغه مسؤلیتونه د بشري حقونو په نړیواله اعلامیه کې تمثیل شوي دي. همدارنګه، د «اِرګا اومِنس» (Erga Omnes)، «اِرګا اومِنس پارتِس» (Erga Omnes Partes) او «جوس کوګنز» (Jus Cogens) اصولو تطبیق هغه چوکاټ څرګندوي چې دولتونه د خپلو نړیوالو تعهداتو له مخې ورسره مکلف دي؛ یعنې هر دولت د نړیوالې ټولنې د غړي په توګه مکلف دی چې د خپلو وګړو د بشري حقونو نړیوال ارزښتونه پرته له هر ډول تبعیض په پام کې ونیسی. دغه اصل د نړیوالو عامه حقوقو برخه ده او په کې استثنا نشته[11]. له همدې امله، هېڅ دولت له دغو اصولو مستثنا نه دی او د نړیوالو قوانینو له مخې مکلفیت لري، افغانستان هم له دې قاعدې استثنا نه دی.

[11] ارګا اومنس د «ټولو په وړاندې/د ټولو لپاره» په معنا ده، او هغو مکلفیتونو ته اشاره کوي چې یو دولت یې د نړیوالې ټولنې پر وړاندې د یوې واحدې ټولګې (ټولیزې ټولنې) په توګه لري. ارګا اومنس پارتس هغو مکلفیتونو ته ویل کېږي چې د ټرون یولوری دولت یې د هماغه ټرون

دغه چلند د ژورو او بنسټيزو بدلونونو پر رامنځته کولو ټينګار کوي؛ داسې بدلونونه چې وکولای شي په افغانستان کې د ښځو او د ټولو زيانمنو ډلو د ژوند د شرايطو او حقونو په ريښتينې ښه‌والي کې مرسته وکړي. د دې موخې تحقق هغه وخت ممکن دی چې نړيواله ټولنه د حقوقي او ډيپلوماټيکو وسيلو په کارولو سره پر هغو حکومتونو چې بشري حقونه نقضوي، اغېزمن او هدفمند فشارونه وارد کړي او د هغوی د ځواب‌ورکونې زمينه برابره کړي.[12]

لنډيز

د افغانستان د ښځو لپاره ولسي محکمه د کاري ميتود له پلوه د نړۍ له رسمي او منل شوو محکمو سره بشپړ ورته‌والی نه لري؛ ځکه نه شي کولای چې قضيې جلا جلا وڅېړي او د هر توري فقرې تر عنوان لاندې تفصيلي حقوقي بحثونه پر مخ يوسي. له بلې خوا، دغه محکمه د پراخې او ژورې حقوقي څېړنې لپاره، په ځانګړې ډول د ملي حقوقو له نظره، کافي سرچينې او امکانات نه لري. د دې محکمې څارنوالان هم داخلي معلوماتو او زياترو اسنادو/مستندتو ته بشپړ لاسرسی نه لري. له همدې امله، په دې محکمه کې نظري څېړنو او د نړيوالو بنسټونو او د بشري حقونو مدافعانو راپورونو او شواهدو ته مراجعه بسنه کړې ده. طبيعي ده چې دغه طريقه له ځينو نيمګړتياوو او محدوديتونو سره مل وي او په حقوقي مطالعو او تحليلونو کې انعکاس پيدا کوي.

سربېره پر دې، محکمه د داسې ژور او منظم حقوقي تحليل له نشتوالي سره مخ ده چې د افغانستان د نويو حقوقي او جوړښتي بدلونونو نقد او ارزونه د نړيوالو حقوقو په رڼا کې ترسره کړي. د دې محکمې په بهير کې يوه مهمه تخنيکي نيمګړتيا د تورن لوري يعنې د طالبانو د ډيفکټو اداري نه‌حضور وو؛ که څه هم دا ځانګړنه په نړدې ټولو پخوانيو ولسي محکمو کې ساری لري او يو متداول امر ګڼل کېږي.

د محکمې فيصلې تر ډېره د اعلاميې يا حقوقي پيغام په بڼه وړاندې شوي دي چې درې برخې لري: لومړۍ برخه د دولت او د هغه د رهبرۍ د کړنو حقوقي تحليل ده چې د څارنوالانو پر څېړنو ولاړ وي؛ دويمه برخه د دغو سرغړونو پايلې څرګندوي او نړيواله ټولنه د قربانيانو له وضعيت او د دغه وضعيت د څېړنې اړتيا څخه خبروي؛ او درېيمه برخه د طالبانو د ډيفکټو اداري او د دغې اداري د مشرانو په نښه کولو سره يو لړ سپارښتنې وړاندې کوي، څو د بشري حقونو له دوامدار نقض څخه ډډه وکړي. سربېره پر دې، ولسي محکمه نړيوالې ټولنې، نړيوالو بنسټونو، د بشري حقونو فعالانو او مدني ټولنې ته هم د افغانستان د بشري حقونو د وضعيت د ښه‌والي لپاره وړانديزونه او لارې چارې وړاندې کړې دي.

د نورو ټولو غړو دولتونو پر وړاندې لري. جوس کوګنز (Jus Cogens) هغو حاکمو او نه‌ماتېدونکو حقوقي مواردو ته اشاره کوي چې په قانوني ډول پر ټولو دولتونو تطبيقېږي، او پکې د شکنجې منع، د نسل‌وژنې منع، او د تېري کونکو اقداماتو منع شامل دي.
دغه اصول د بشري حقونو د رعايت لپاره د يوه نړيوال معيار په رامنځته کولو کې مرسته کوي، او دولتونه مکلفوي چې د بشري حقونو د سرغړونو په وړاندې په ځانګړي ډول هغه سرغړونې چې له ښځو او زيان‌منونکو ډلو سره تړاو لري د خپلو کړنو په اړه ځواب ورکونکي واوسي.
[12] د محکمې وروستۍ سند په انګليسي ژبه خپور شوی دی.

له دې سره سره، واقعیت دا دی چې د دې محکمې جوړول د عدالت غوښتنې یو حرکت و چې موخه یې په افغانستان کې د بشریت ضد جرمونو له قربانیانو ملاتړ وو. په افغانستان کې د ښځو د حقونو د پراخ او سیستماتیک نقض پېژندنه او تعریف د «بشریت ضد جرم» په چوکاټ کې، د دې محکمې له خوا د افغانستان د بشري حقونو د مدافعانو لپاره یوه مهمه او تاریخي لاس ته راوړنه ګڼل کېږي.

نړیوالې تجربې ښيي چې د ولسي محکمو فیصلې د جنایتونو د ډولونو د پېژندنې، د جنایتونو د تسره کونکو د معلومولو، او بااعتباره نړیوالو محکمو ته د معرفي کولو لپاره اغېزمنه وسیله ګڼل کېږي. د افغانستان د ښځو لپاره د ولسي محکمې په دوارو غونډېو هم په مادرید او لاهای (هاګ) کې د نړیوالې محکمې استازي حاضر وو او د دې محکمې فیصلې یې له نږدې تعقیبولې.

د ولسي محکمو فیصلې د نړیوال سیاست‌جوړونې او پریکړو پر ډګر هم بې‌اغېزې نه دي. کله چې یوه ولسي نړیواله محکمه یو دولت او یا د هغه مشران د بشریت ضد جرمونو د جدي ناقضانو او مرتکبینو په توګه معرفي کوي، دا کار د نورو دولتونو او نړیوالو بنسټونو پر سیاست او چلند اغېز کوي. د یوې پېژندل شوې حقوقي قاعدې له مخې، هر کله چې یوه محکمه رایه یا فیصله صادره کړي، یوازې هماغه صلاحیت لرونکې مرجع کولای شي هغه بدله کړي. له همدې امله، هغه کسان چې د بشریت ضد جرمونو په ترسره کولو تورن کېږي، د خپلو اعمالو په وړاندې مسؤل دي، او د ځواب‌ورکونې اصل به له پامه نه غورځول کیږي